

2011:05

Halmstads kyrka -yttre renovering

Antikvarisk kontroll 2007-2008
Kerstin Börjesson och Petter Jansson

Regionmuseet
Kristianstad
Landsantikvarien i Skåne

Rapport 2011:05

Halmstads kyrka

- yttre renovering

AK, 2007-2008
Halmstads socken, 1244
Svalövs kommun
Skåne län

Kerstin Börjesson och Petter Jansson

Regionmuseet Kristianstad Landsantikvarien i Skåne

Kristianstad
Box 134, Stora Torg
291 22 Kristianstad
Tel 044 – 13 58 00 vx, Fax 044 – 21 49 02

Lund
Box 153, St Larsomr. Byggnad 10
221 00 Lund
Tel 046 – 15 97 80 vx, Fax 046 – 15 80 39

www.regionmuseet.se

© 2011 Regionmuseet Kristianstad / Landsantikvarien i Skåne
Rapport 2011:05
ISSN 1651-0933

Omslagsfoto: Halmstads kyrka efter renovering 2009-09-27
Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriverket, Gävle. Dnr 507-99-502.

Halmstads kyrka –yttre renovering

Innehåll

Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Administrativa uppgifter	5
Byggnadshistorik med relevans för ärendet	6
Utförda åtgärder	7
Torntak och torntaklag	7
Långhusets tak och taklag	9
Fasader	10
Avvikelser från arbetshandlingar	10
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	11
Iakttagelser under restaureringen	11
Övriga handlingar med relevans för ärendet	12
Bilaga	13

Karta över Skåne med Svalövs kommun markerad.

Utsnitt av topografiska kartan vilken visar Halmstads kyrkbys omgivning och kyrkans placering markerad.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Under perioden juni 2007-december 2007 utfördes utvändig restaurering av Halmstads kyrka efter arbetsbeskrivning upprättad 2005-05-17 av Ramböll Sverige AB genom Niclas Hansson. Slutbesiktning genomfördes 2007-11-12 respektive 2007-12-17. Vissa målningsarbeten utfördes först under april 2008. Renoveringsarbetet stod under antikvarisk kontroll av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne genom Petter Jansson och Kristina Nilén.

Renoveringsarbetet var relativt omfattande främst vad gällde tornets yttertak och taklag. Efter friläggande av yttertaket konstaterades stora skador varför stora delar av stommen byttes och renoverades och yttertaket lades om med nytt tegel på ny läkt. På långhuset renoverades yttertaket och en del reparationer av takstolarna gjordes. Plåtavtäckningar nyttillverkades liksom tornets krönkors och ståndplåt mellan torn och långhus. Två stuprör byttes ut. Fasaderna josblästrades och en del mindre putslagningar gjordes varefter fasaderna målades om. Kyrkans västportal putlagades och plåtavtäckning över portalens prydnadsgavel nyttillverkades. Fasadrenoveringen omfattade dessutom ommålning av fönster, solbänkar, dörrar, järnankare och ljudluckor.

I samband med den yttre renoveringen genomfördes även inre underhåll i form av ommålning av väggar och valv vilket avrapporterats av Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, arkivrapport 24/2010.

Administrativa uppgifter

Objekt	Halmstad kyrka
Socken	Halmstad
Kommun	Svalöv
Arbetshandlingar	Ramböll Sverige AB
Länsstyrelsens beslut	2005-10-11
Byggherre/beställare	Kågeröd-Röstånga församling
Projektör	Ramböll Sverige AB genom Niclas Hansson
Entreprenörer	Målerifirma Rose Bergström & Son AB, Tommy Hanssons konstsmide AB, Lindome
Antikvarisk kontrollant	Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne
Byggnadstid	2007-2008
Bidrag	KAE
Antikvarisk slutbesiktning	2008-01-16

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Den nuvarande kyrkan i Halmstads kyrkby byggdes 1862-63 efter ritningar av arkitekten Johan Adolf Hawerman. Ett kvadratisk torn i väster kvarstår från en medeltida kyrka, sannolikt uppförd under 1100-talet och riven samma år som den nya kyrkan uppfördes. Tornet har romansk karaktär och kan i dess äldsta delar vara samtida med den medeltida kyrkan.

Vid tiden för upprättandet av arbetshandlingarna till den aktuella renoveringen var kyrkans underhåll eftersatt. Senaste renovering hade genomförts under 1989. På torntaket låg äldre maskintillverkade, enkupiga pannor understrukna med ett cementhaltigt bruk. På långhuset låg gula tegelpannor delvis kompletterat med röda takpannor. Yttertaken var mossbelupna och läckage fanns i västra delen vid tornets anslutning till långhuset. Vattenavledningssystemet var i stort behov av att rensas. Fuktskador fanns bland annat vid lisernernas krön. På tornet fanns läckage framför allt på södra och sydvästra hörnet där takstolarna också var rötskadade. Otätheter i torntaket berodde dels på en underdimensionerad läkt, konstruktionsbrister samt bristfälligt underhåll i form av understrykning och tätning av tegeltaket. Längst upp i torntaklaget hade fåglar byggt en stort fågelbo. I den övre delen av murverket på tornets västra fasad fanns en spricka ned till ljudöppningen. I anslutning till denna fanns en rötskadad dragbjälke.

På kyrkans fasader fanns äldre lagningar och avfärgningar med skiftande bruk och utförande bland annat fanns partier med spritputs av stenkross. Puts-skador fanns framför allt på slätputsade partier samt nedtill på fasaderna och tornets västra sida. Särskilt skadat var västra portalomfattningen där vattenavrinningen var bristfällig. Fasaderna var också kraftigt missfärgade av alger.

Till vänster: Torntaket före renoveringen 2007. Till höger: Upp i nock under torntaket hade fåglarna byggt ett stort bo.

Utförda åtgärder

Torntak och torntaklag

Vid inspektion av torntakets tegelpannor konstaterades omfattande skador speciellt mot norr och öster. Övriga takfall hade mindre skador men pannorna var fogade med KC-bruk och skador vid nedmontering av pannorna var att vänta. Beslut togs därför att lägga om taket med helt nya takpannor av rött ofalsat enkupigt tegel på ny, kraftigare läkt. Som ersättningspanna valdes Falkenlöwes handbearbetade panna 219. Oskadade takpannor togs om hand och lades i ett skjul på andra sidan vägen. Kramling av pannorna på tornet gjordes underifrån på var tredje panna med tegelleverantörens rekommenderade kramlor.

Vid inspektion av taklaget konstaterades att en hörnsparre i sydöstra hörnet, en i sydvästra och två i nordvästra hörnen behövde bytas i sin helhet. Tre sparrar var rötskadade nedtill och behövde repareras och skarvas med nytt virke.

Vid flera knutpunkter vid takfoten, mellan bindbjälke och sparre, fanns rötskador. Dessa var belägna i sydvästra och sydöstra hörnen, södra murkrönets mitt, östra murkrönets mitt och i nordvästra hörnet. Rötskadat virke skarvades halvt i halvt och även rötskadat remstycke byttes. Lagningarna på bjälkändarna förstärktes med stål och dubbla bultar. Bjälkändarna lades på fuktspärr av takpapp på murkrönets. Sparrarna tappades till bjälkarna och övriga sammanfogningar i takstolar spikades.

Kyrkans avvattningsystem var i stort behov av rensning. Till vänster syns en av stuprörstrattarna. Till höger syns taklagets topp med rötskadade sparrar. Markering vid tumstocken anger den rötskadade spirstockens ursprungliga längd.

Vid toppen på taklaget var sparrarna i sämre skick än väntat och virket helt uppruttet inklusive ca 80 cm av spirstocken. Toppen kapades och byttes i sin helhet till nytt virke. Toppen fästes/förstärktes ytterligare med ett spännband i smide. Nytt stomvirke utfördes av sågat virke vilket hyvlades på plats.

Efter beräkningar på tornspirans stabilitet konstaterades stora brister i konstruktionen. Vid vindlast beräknades rörelserna till upp till 7-9 cm, vilket ansågs allt för mycket för att hålla det understrukna taket tätt. Stabiliteten hade försvagats ytterligare av rötskador på sparrarnas tappar som medgivit rörelser utåt i takstolarna. För att stärka konstruktionen kompletterades taklaget med fyra snedsträvor, vilket beräknades minska deformationen med en tredjedel. Strävorna utfördes av sågat virke.

Krönkorset av järnsmide var i dåligt skick före renoveringen. Ett infästningsstag saknades och de profilerade dekorationerna var mycket rostangripna. De volutformade dekorationerna nytillverkades av finsmed och rostskyddsmålades. Krönkorset kompletterades med en fastsvetsad och integrerad kåpa av blyplåt. Kåpan har även funktion som vattentak överst där man inte kommer åt att understryka taket. De äldre delarna på krönkorset togs om hand för att bevaras upphängda på tornvinden.

I tornets sydvästra hörn fanns en rötskadad bjälkända. Vid närmare besiktning bedömdes att bjälken och dess ankarjärn var i tillräckligt gott skick för att vara funktionsdugligt. Rötskadade delar togs bort och bjälkändan behandlades mot rötsvamp. Extra förstärkning gjordes med järn som bultades till bjälken. Förstärkning av muren gjordes på murkrönet med järnband som bultades fast i muren.

Landgångar och plattformar med aluminiumstegar byggdes på tornloftet för att underlätta besiktning och underhåll av tegeltaket. De två vilplanen på tornloftet har också en uppstagande verkan i torntaklaget. Belysning installerades även på tornvinden.

Till vänster: Vid tornets sydvästra hörn förstärktes muren med ett järnband. Under järnbandet syns den rötskadade dragbjälken. Bilden till höger visar rötskadade bjälkar/knutpunkter vid murkrönet.

Till vänster: Fasaderna var kraftigt missfärgade av alger. Till höger: Yttertaket var mossbeläpset och i stort behov av rengöring.

Långhusets tak och taklag

Rengöring utfördes av långhustaket genom borstning med grov borste. Långhusets tegelpannor (modell gul Höganäs) var i bättre skick än väntat och ett mindre antal takpannor än beräknat behövde bytas ut. Frostskadade pannor byttes medan mekaniskt skadade pannor utan risk för vatteninträngning fick ligga kvar. Gula pannor av samma fabrikat fanns att tillgå till viss del och som komplement till dessa användes röda gamla pannor (på norra takfallet). Vid renoveringen av långhustakets brukstättning togs endast löst bruk bort. Befintligt, hårt KC-bruk fick sitta kvar för att undvika att tegelpannorna förstördes vid borttagning av bruket. Ny brukstättning gjordes med jurakalk med inblandning av nöthårstagel.

Vid anslutning mellan torn och långhus lades ny blyplåt av 1,5 mm valsad plåt. Ny plåtavtäckning av vindskivor, fialer och lisener utfördes av galvad stålplåt bakstruken med linoljefärg. På långhusets nordöstra och sydöstra hörn monterades nya stuprör med skarpa vinklar. Långhusets krönkors målades med svart rostskyddsfärg.

Fasadernas lisener/fialer var före renoveringen plåtavtäckta med rännor för avvattning. Avvattningen från två pannrader intill fialerna leddes ned i ett stuprör intill dessa. Den tekniska lösningen var klumpigt utformad vilket lett till skador på lisenerna och dess fialer. En ny avtäckning av fialerna utformades av galvad stålplåt och avtäckning/anslutning mellan fialerna och tegeltaket utfördes av blyplåt. Blyplåten utformades med språng för att avleda vatten från avsatsen och

stänkbeslag av plåt utfördes lokalt på hängrännan där blyplåten ansluter ned i rännan.

På kyrkvinden byttes den västra takstolen vid tornet ut i sin helhet. Sparrar, hanband och stödben halvades och dymlades samman. Vid bindbjälkens möte med sparrarna tappades till bindbjälkarna och dymlades. I långhusets sydöstra hörn skarvades en sparre med nytt virke som limmades och dymlades till befintligt, bevarat virke. Rötskador fanns även lokalt på en takstol mitt på norra takfallet nere vid takfoten, vilken lagades. Nya landgångar och en ny övre plattform förbundna med trästegar byggdes på långhusvinden för att underlätta besiktning och underhåll.

Vid renoveringsarbeten på vinden togs också en gammal rökgång bort från kyrkans gamla värmekaminer.

Fasader

Efter rengöringsprov med vattentvätt respektive josblästring beslöts att fasaderna skulle josblästras. Algbekämpning utfördes med naturimhypoklorid.

På fasaderna utfördes spridda fläckvisa putsagningar med en sammanlagt yta på ca 64 m². Fläckvis omputsning av gesimser och omfattningar gjordes också på sammanlagt ca 20 löpmeter. Entrépartiets omfattning var i sämre skick. Slätputsade övre partier behövde putsas om i sin helhet och profilerna putsades delvis om.

Fasaderna grundades med KC-färg, hydraulit, två gånger samt avfärgades med kalkfärg i två lager. Avfärgning av fasaderna avslutades med duschning av A-fri algbekämpning i förebyggande syfte.

Över entrépartiet utfördes ny plåttäckning av galvad stålplåt. Plåten fästes i muren och putsen drogs ned över plåten samt armerades med tagel. Minnesstenen vid västra ingångsportalen inspekterades av stenhuggare Mats Johansson. Stenens text målades i med guldfärg för utomhusbruk. En spricka i stenen lagades med hydrauliskt kalkbruk som färgades in (S-193).

Ytterdörren i väster oljades och de östra dörrarna målades i linoljefärg, grå kulör. Järndetaljer såsom ankarjärn och fönsterbågar målades med blymönja och Wibo svart rostskyddsfärg, Ljudluckor målades med linoljefärg, ljusgul kulör. Socklarna målades efter slutbesiktning med asfaltfärg och fönsterbänkarna målades med rostskyddsfärg i svart kulör.

Avvikelser från arbetshandlingar

Enligt Länsstyrelsens beslut/anvisningar skulle torntakets takpannor i första hand sparas och dåliga ersättas med begagnade takpannor lika de befintliga. Omläggning av taket med nyttillverkade takpannor innebar en avvikelse från Länsstyrelsens beslut. Fasaderna josblästrades istället för vattentvättades och algbekämp-

ning tillkom. Beslut om algbekämpning togs då putsen satt allt för dåligt för att klara grövre rengöring genom blästring.

Vid östra sidan av kyrkan fälldes ett par träd under februari 2008 som ansågs skräpa ned och medverka till nedsmutsning av tak och fasader.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Åtgärderna på kyrkans torntaklag och yttertak blev mer omfattande än beräknat. Skadorna på tornet var delvis orsakade av en dålig teknisk konstruktion samt bristfälligt och felaktigt utfört underhåll. De nu utförda åtgärderna var väl motiverade och delvis akuta. Genom renoveringen har tornstommen stabiliserats för att minska rörelser i konstruktionen och förebygga framtida skador. Tillgängligheten till torntaklag och långhustaket har förbättrats för att underlätta framtida underhållsåtgärder. På fasaderna gjordes så få ingrepp som möjligt och åtgärderna hade närmast underhållskaraktär. Såväl fasadrenovering som renovering av stomme och yttertak har genomförts med stor hantverksskicklighet och noggrannhet.

Regionmuseet Kristianstad bedömer att den utförda renoveringen har utförts med stor hänsyn till kyrkans kulturhistoriska värde. Traditionella material och metoder har använts i största möjliga utsträckning. Principen har varit minsta möjliga ingrepp i syfte att bevara så mycket som möjligt i kombination med tydligt redovisade förstärkningsåtgärder.

Iakttagelser under restaureringen

Under renoveringen kunde man konstatera att putsen satt mycket dåligt på fasaderna, och står i större partier närmast som ett skal utanpå fasadmuren. Inga större putslagningar gjordes dock och ingen murverksdokumentation blev aktuell. Vid renovering av västportalens omfattning putslagades de joniska kapitälerna vilka var orangefärgade och utförda av keramik, möjligen från tillverkning i Höganäs.

Delar av tornets nordvästra hörnkedja blev synlig under renoveringen. Denna var möjligen av nordvästskånsk sandsten. Rött tegel blev också synligt i omfattningen till norra tornfönstret. Gesimser och fönsteromfattningar till kyrkans 1800-talsdelar var murade av gult tegel.

Behovet av åskskyddsanläggning på kyrkan diskuterades med församlingen men kom inte att monteras i samband med renoveringen.

Ett gravkor beläget på kyrkogården var i stort behov av renovering.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

2005-05-17	Arbetsbeskrivning Ramböll Sverige AB, Niclas Hansson
2005-08-22	Remissvar Regionmuseet Kristianstad/ Landsantikvarien i Skåne län
2005-09-28	Meddelande Länsstyrelsen
2005-10-11	Beslut Länsstyrelsen
2007-06-27	Byggmötesprotokoll 1
2007-08-15	Byggmötesprotokoll 2
2007-09-11	Byggmötesprotokoll 3
2007-10-02	Byggmötesprotokoll 4
2007-12-11	Byggmötesprotokoll 5
2008-01-16	Byggmötesprotokoll 6
2008-01-22	Slutbesiktningsprotokoll
2008-09-30	Kulturhistoriskt intyg. Regionmuseet Kristianstad/ Landsantikvarien i Skåne.

Lund 2011-02-28

Kerstin Börjesson och Petter Jansson

Bilaga

Till vänster: skadat stomvirke på tornet byttes till nytt virke. Fyra sparrar byttes i sin helhet och i övrigt lagades virket genom skarvning. Bilden till höger visar torntaklaget före renovering med äldre kvarvarande läkt.

Bilden till vänster visar skadad takstol över långhuset intill tornets östra gavel. På bilden till höger syns takstolen efter renovering med nytt virke.

Till vänster syns torntaklagets topp efter renovering. Då den övre delen av tornets yttertak inte kan understrykas erhöjll den en yttre kåpa av bly. På bilden till höger syns torntaklagets nedre del med nya sneidsträvor fogade mellan sparrar och mittstolpen. Sneidsträvorna tillkom som extra förstärkning av stammen.

Från vänster till höger syns krönkorset före renovering, efter nytillverkning samt västportalens kapitäl av keramik.

På bilden till vänster visas en av lisenernas fialer med plåtavtäckning före renoveringen. På bilden i mitten visas fialens avtäckning och blytäckning för vattenavledning efter renovering. Längst till höger syns torntaket efter renovering med krönkors och blyplåtskerön på plats.

Långhustaket efter renovering, sett från väster. Till höger syns långhustakets från vinden.

Lagd takstol på långhusvindens östra sida. På högra bilden visas långhusvinden sedd från väster.

Kyrkan sedd från nordväst, efter renovering 2008.

Regionmuseets rapportserie 2011

Kulturmiljö

1. Södervidinge kyrka – ny församlingslokal under läktaren, Södervidinge sn, AM, Petter Jansson och Maria Sträng, 2010
2. Snårapskeramiken. En aktivitetsbunden produktion, Vä sn, Ceramologisk undersökning, Birgitta Hulthén
3. Arlövs kyrka – ljussättning och flytt av altare, Arlövs sn, AM, Maria Sträng, 2010
4. Hässlunda kyrka – invändig ändring, Hässlunda sn, AM/AK, Lotta Eriksson & Maria Sträng, 2009-2011
5. Halmstads kyrka – yttre renovering, Halmstads sn, AM, Petter Jansson och Kerstin Börjesson, 2007-2008

Förkortningar:

AF-antikvarisk förundersökning
AK- antikvarisk kontroll
AU-arkeologisk utredning
DK- dokumentation, övrigt

FU- arkeologisk förundersökning
KA- kulturhistorisk analys
MD-murverksdokumentation
OU- osteologisk undersökning

PJ- projektrapport
UN- arkeologisk undersökning
BD- byggnadsdokumentation
BAD-byggn-ark-dokumentation

